

Na 45 jaar in de psychiatrie

Joke Zwanikken-Leenders met OBU

Joke Zwanikken-Leenders, in 2002 getrouwd met haar vroegere opleider en baas, vierde op 10 oktober haar 62ste verjaardag. Op 26 oktober 2006 werd haar een afscheidsreceptie aangeboden door de Reinier van Arkel Groep (RvAGroep), na een symposium van de door haar opgerichte verpleegkundige adviesraad. Hoe kijkt Joke terug op haar 45-jarige carrière in de GGz?

Wanneer begon je in de verpleging?

‘In februari 1961 ben ik begonnen met “praktijk opdoen” op St. Jozef, het klasse-paviljoen voor tachtig dames in Huize Voorburg te Vught. Voorburg was onderdeel van een groot katholiek psychiatrisch ziekenhuis met een vrouwen- en een mannenkant, dat door religieuze orden werd geleid. Op St. Jozef hadden patiënten een eigen slaapkamer. De afdeling stond onder leiding van twee modelverpleegsters. De lieve zusters Jacomine en Herma leefden voor hoe je de aandacht van de dames af kon leiden wanneer zij geagiteerd of agressief werden. Op 1 oktober 1961 begon de theorie van mijn psychiatrische verpleegopleiding en wel met een les van psychiater Goos Zwanikken. Gehuld in gesteven witte jas begon hij zijn eerste les met een plechtige toespraak: “Zusters. Als jullie hier iets terugverwachten van patiënten of personeel, moeten jullie nu opstaan en weer weggaan. Want alles wat je hier aan aardigheid terugkrijgt voor je werk is meegenomen. Wie voor zichzelf komt, kan beter nú vertrekken.” Een paar weken later zette hij een volle vissenkomp neer in de klas. Met de opdracht dat wij hem gedetailleerd schriftelijk verslag moesten uitbrengen van alles wat wij aan de vissen hadden gezien, zowel qua uiterlijk als qua gedrag. Zo gedetailleerd moesten wij daarna ook onze patiënten leren observeren. Toen ik een half jaar later terechtkwam op Martha, het derdeklasse paviljoen voor honderdtwintig vrouwen, bleek hoe lastig “succesvol observeren” daar was. Die vrouwen droegen allemaal dezelfde, veel te wijde en vormeloze gestichtsjurken. Ze werden slechts één keer per week gebaad. Ze sliepen allemaal op één grote slaapzaal en hadden nauwelijks enige privacy. Wij verkeerden daardoor in de waan dat we hen onder controle hadden. Totdat één van de vrouwen, toen zij op de po ging, op een dag zo-

maar ineens een tweeling baarde, zonder dat zichzelf of iemand van ons ooit enig teken van zwangerschap had opgemerkt. Deze gebeurtenis veroorzaakte een enorme schok. Vanaf dat moment besepte ik voorgoed hoe belangrijk het is aandacht te schenken aan de kleding en het uiterlijk van *alle* patiënten, aan ieders privacy en aan regelmatig met een ieder praten over wat er in hen omgaat. Ik heb daarna ook nooit meer vertrouwd op de seksseparatie die ons instituut was opgelegd. Het bewijs dat patiënten zich daar toch niet aan houden was immers geleverd. Het vermengen van de seksen heb ik ervaren als de beste therapie ooit.’

Wat veranderde er in de psychiatrische verpleging tijdens de jaren zestig?

‘De jaren zestig en zeventig waren jaren waarin het fenomeen “vergaderen” zijn intrede deed. Zinnige vergaderingen wel te verstaan, namelijk die met patiënten. Zwanik-

ken, inmiddels geneesheer-directeur, hield zelfs op Martha heel grote *Patient Staff Meetings*. Hij riep de honderdtwintig vrouwen bijeen, zette ons als verpleegsters ertussen om alle reacties in goede banen te leiden en stelde concrete onderwerpen aan de orde: “Wilt u graag zelf een mes kunnen pakken om uw brood te snijden? Kunnen we nieuwe stoelen kopen en blijven die heel?” De patiënten vonden dit prachtig. Natuurlijk wilden ze allemaal graag gewoon een mes kunnen pakken. Dat waren ze thuis ook gewend. Nieuwe stoelen wilden ze ook en ze zouden er niet mee gooien. Vooral wij als verpleegsters moesten leren dat psychiatrische patiënten best met een mes of met mooi meubilair konden omgaan. Tot dan toe hadden wij ’s avonds opdracht gekregen om het aanwezige bestek na te tellen. Daardoor waren we de patiënten als gevaarlijke wezens gaan bekijken. Gelukkig leerden we snel op een andere manier naar hen te kijken, een proces waarbij we ook begeleiding kregen. Zwanikken had het boek *De therapeutische gemeenschap* van Maxwell Jones vertaald en riep alle verpleegsters bijeen om over die tekst te praten. Hij bleek, zolang een begin van bereidheid tot leren bij de ander bestond, niet te beroerd om de principes ervan

Tijdens het symposium 'Passie in de zorg' werd Joke Leenders door burgemeester Rombouts van Den Bosch bevorderd tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau

Altijd op de bres voor de patiënt

honderdduizend keer uit te leggen. Desondanks leidde zijn optreden aanvankelijk tot conflicten met de leiding van het klooster, met de staf en de voorzitter van het bestuur van de Godshuizen (voormalige 'koepel' van zorginstellingen/red.). Maar hij bleef alles geduldig uitleggen en later kon hij dan weer uitstekend met die mensen door één deur.'

Ben je blij dat je in die tijd aan je opleiding tot verpleegkundige bent begonnen?

'Achteraf beseft ik dat ik behoor tot een generatie die in een goede tijd is opgeleid. De psychofarmaca waren pas geïntroduceerd, met alle hoofdzakelijk positieve gevolgen van dien. De Broeders van Heiloo, dezelfde orde als die op Voorburg, hadden juist hun eerste ideeën over psychiatrische verpleegkunde op papier gezet. De aandacht voor praktijkbegeleiding groeide per dag. En vooral na 1968 werden alle afdelingen steeds kleiner. Ze krompen met minstens vier bedden tegelijk per jaar. De aandacht voor de noodzaak van goed opgeleid personeel op de werkvloer groeide. Zwanikken nodigde therapeuten van naam en faam uit om op Voorburg les te komen geven, ook aan verpleegsters op de afdeling. Van beroemdheden als Virginia Satir, Laqueur, Bach en Ross Speck heb ik als verpleegster met plezier colleges bijgewoond. Managers, artsen en verpleegkundigen stonden in die tijd dicht bij elkaar dan nu. Ik had mazzel dat ik opviel doordat ik goed kon leren. Ik heb hard gewerkt, maar ook veel geluk gehad in mijn carrière.'

Wat zou je aan jonge verpleegkundigen van nu graag willen meegeven bij je afscheid?

'Dat ze slimmer gebruik moeten maken van de afstand die tegenwoordig bestaat tussen werkvloer en management. Ze moeten leren inzien dat verpleegkundigen pas geprezen worden voor wat ze doen, als zij zélf onder woorden brengen wát ze doen en als ze dat werk goed doen. Daarvoor kunnen ze hun contact met de patiënten inzetten. Ze kunnen aan de patiënten of aan hun familieleden in gewone Hollandse taal uitleggen wat ze precies doen in hun werk. Het is belangrijk dat ze uitleggen dat dit verpleegkundig werk beter vol te houden is als je ook nog af en toe iets leuks of ontspannends met de patiënten mag beleven. Alle patiënten en familieleden zullen

Joke Zwanikken-Leenders is een bijzondere verpleegkundige. Niet omdat zij vijftienveertig jaar in de GGz heeft gewerkt. Het is de wijze waarop zij gestalte heeft gegeven aan het verplegen van mensen met ernstige psychiatrische problemen die haar loopbaan zo speciaal maakt. Het Liber amicorum dat voor haar is samengesteld getuigt van deze uitzonderlijke beroepsuitoefening.

Het vriendenboek laat zich lezen als een beknopte geschiedenis van de psychiatrie. En al waren de omstandigheden in de psychiatrische inrichting te Vught op 16 februari 1961, toen het dorpsmeisje Joke Leenders na een 27 kilometer lange fietstocht door de bittere kou haar entree maakte, onvergelijkbaar onbarmhartiger dan vandaag de dag, één ding lijkt in al die tijd weinig veranderd en wel het bittere lot dat de zogeheten chronisch psychiatrische patiënt treft. Als een soort van kosmische achtergrondruis is het schrale, sobere en eenzame bestaan van deze mensen voortdurend aanwezig, zij het nauwelijks hoor- of zichtbaar. Het is voor deze groep patiënten, wier bestaan ook in deze bundel alleen indirect voor ons zichtbaar wordt, dat Joke Leenders zich van meet af aan onbaatzuchtig heeft ingezet. Hoewel toentertijd 'longstay' niet echt populair was als werkplek, koos zij daar juist voor en werd coördinator van dit qua patiëntenpopulatie omvangrijke cluster. Ze bleek een gedreven, eigenzinnige ritselaar die, geholpen door haar volslagen gebrek aan ontzag voor reputaties – en volgens Heerma van Voss 'op constructief-ongeduldige wijze' – het lot van deze patiënten op de agenda is blijven zetten. Paul Schnabel verzucht in zijn bijdrage dat de professionalisering van zorg bijna altijd betekent dat er steeds minder tijd voor zorg is en minder zorg op de tijd dat het echt nodig is. Joke Leenders heeft zich daar niet bij willen neerleggen. Voortdurend het cliëntperspectief zoekend en het belang van de alledaagse mense-

daar met begrip op reageren, want die hebben belang bij verpleegkundigen. Iedereen heeft of krijgt immers momenten waarop hij verzorgd moet worden. Mensen willen het dan fijn hebben. Een ander belangrijk voordeel van je werk beschrijven is, dat je onderbouwd aan de bel kunt trekken als je je takenpakket níet meer kunt waarmaken. Dan moet het

lijke behoeften benadrukkend, maakte zij zich sterk voor deze kwetsbare groep patiënten. Zo stond zij aan de bakermat van de verzorging, een op zich eenvoudige activiteit, bedoeld om de vaak eenvoudige en dus menselijke verlangens van patiënten te verwezenlijken. Een keer een biertje op een terrasje drinken. Een voetbalwedstrijd bijwonen. Een ballontocht maken. Met familie naar de Chinees. Kortom, al die dingen waar wij zo makkelijk aan voorbijgaan maar die het leven de moeite waard maken. Dit jaar kreeg Joke Leenders, die zelf inmiddels toch ook was geprofessionaliseerd van de aspirant leerling-verpleegster die op haar knieën met een aardappelmesje de ziekenzaal van ingedroogde faeces ontdeed tot Master of Business Administration, voor de verzorging de ereprijs van het Nationaal Fonds Psychische Gezondheid.

In de bijdrage van Cecile aan de Stegge komt Johanna Stuten-te Gempt aan het woord, een Haagse dame die in 1889 werd opgenomen in de psychiatrie vanwege neerslachtigheid. Zij schrijft in een brochure over liefdevolle verpleging onder meer: 'Geef de patiënt ook altijd toegang tot zijn familie naar wie zijn hart verlangt. Niets is dommer en wreder dan een patiënt te vervreemden van zijn familieleden. Ten slotte zou ik het zeer wenselijk achten, dat als een patiënt het gesticht heeft verlaten, hij eens wat meer respect zou mogen ondervinden van zijn medeburgers, die hem doorgaans als het ware buitensluiten en door laster en verdachtmaking zijn leven in een hel herscheppen'. Het is dit verlangen naar normaliteit, deze behoefte aan erbij te horen, dat de wervelwind Joke Leenders in haar werk heeft willen vervullen.

Een passie voor verplegen

*Liber amicorum voor Joke Zwanikken-Leenders
Piet-Hein Zwanikken, Cecile aan
de Stegge & Grace Herrmann (redactie en
uitgave) 152 pag. 90-90211 16 9
Te bestellen via tel. (06) 51386314.*

management daar iets mee. Anders verliezen de patiënten hun vertrouwen. Een verpleegkundige die de wens van de patiënten in haar werk merkbaar centraal stelt hoeft zich van mij dus nooit, ten overstaan van niemand, te schamen of stil te houden over haar eigen gevoelens of gedachten over de kwaliteit van zorg. Integendeel.' ■